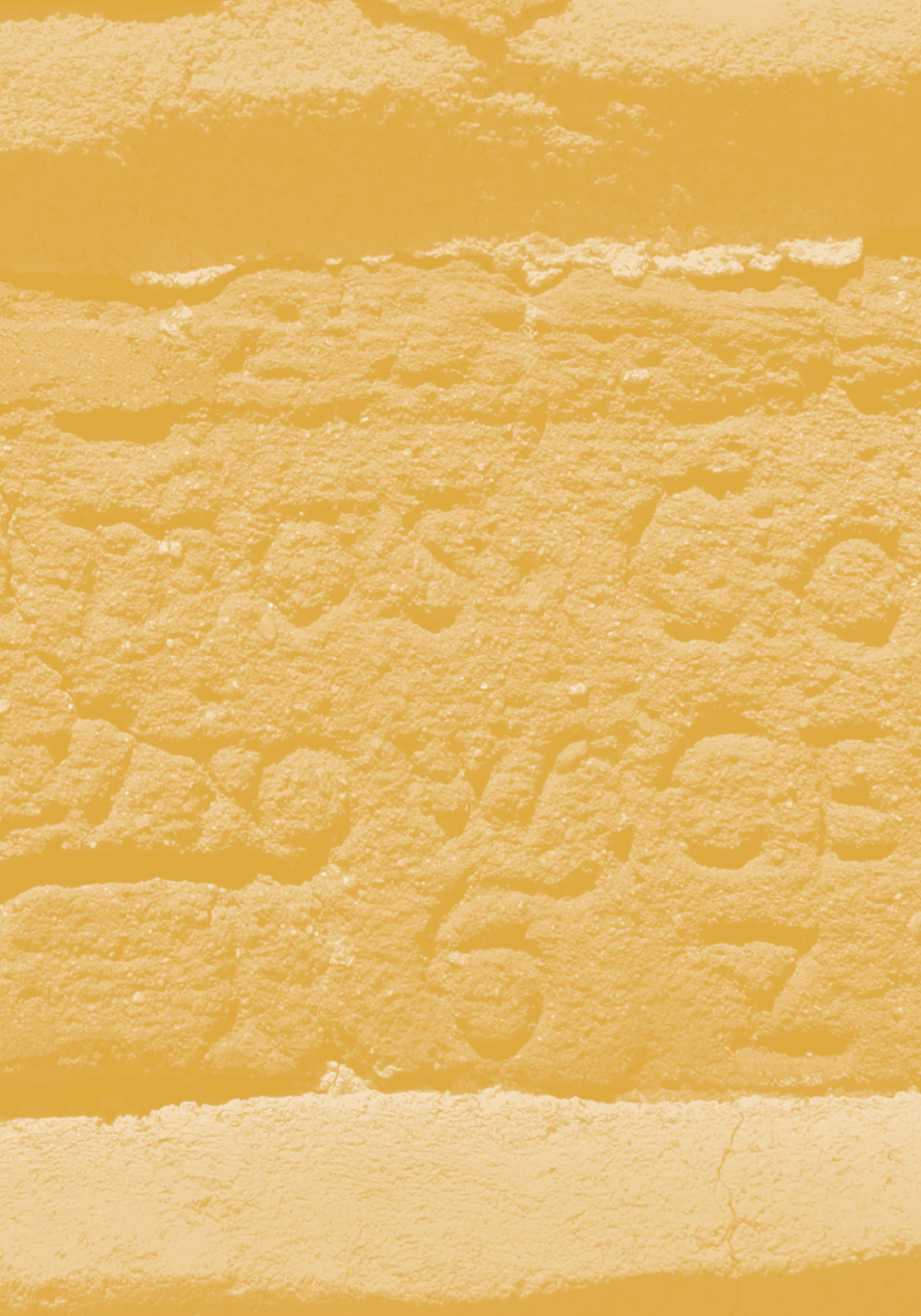

archeologia i historia
ziemi rozprzańskiej

archeologia i historia
ziemi rozprzańskiej

redakcja

Kalina Skóra & Piotr Strzyż

Łódź 2025

Recenzenci

dr hab. Andrzej Janowski, prof. IAE PAN

prof. dr hab. Witold Świątosławski

Wydawnictwo

Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego

Korekta językowa

Karolina Płoska

Korekta techniczna

Jolanta Dybała

Opracowanie graficzne i skład

Joanna Apanowicz

Zdjęcia na okładce i przekładkach

Inskrypcje na ścianach kościoła pw. św. Mikołaja BW w Mierzynie, fot. Kalina Skóra

Wydane ze wsparciem

Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, Oddział w Łodzi

© Copyright

Wydawca i Autorzy

Wszystkie prawa zastrzeżone

Adres redakcji

90-131 Łódź

ul. Narutowicza 65

ISBN

978-83-969429-8-2

Spis treści

- 7 _____ Słowo od redakcji
- 9 _____ **Monika Troszczyńska-Antosik**
Tomaszowska Ekspedycja Archeologiczna w Mierzynie w latach 1972–1976
- 25 _____ **Beata Sobko, Błażej Muzolf, Ireneusz Marchelak, Wojciech Siciński**
Zarys osadnictwa pradziejowego w rejonie Rozpry w świetle badań
i zbiorów Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
- 37 _____ **Beata Sobko**
Zabytki krzemienne z Rozpry stan. 2, pow. piotrkowski w zbiorach Muzeum
Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
- 51 _____ **Magdalena Piotrowska**
Mierzyn, stan. 1, gm. Rozprza. Nowe materiały do poznania kultury
pomorskiej w Polsce Centralnej
- 63 _____ **Tomasz Kurasiński**
Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Lubieniu na tle obrzędowości
pogrzebowej centralnej Polski – specyfika i znaczenie
- 95 _____ **Iwona Nowak, Waldemar Stasiak**
Rozprza – badania Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
w latach 1963–1966

- 105 _____ **Jerzy Sikora, Piotr Kittel**
Obraz pełen luk. Grodzisko w Rozprzy po ponad półwieczu badań
archeologicznych
- 131 _____ **Alicja Szymczak, Jan Szymczak**
Sprzedaż wójtostwa w Rozprzy w 1373 r. Wojciechowi Golonce. Nowe fakty
- 143 _____ **Kalina Skóra, Piotr Strzyż, Jan Szymczak**
Bulla antypapieża Jana XXIII z siedziby rycerskiej w Mierzynie
- 165 _____ **Jacek Ziętek**
Znaleziska monet z okolic Rozprzy i Mierzyna
- 177 _____ **Alicja Piotrowska**
Wryte przez wieki, czytane przez antropologa – inskrypcje na ścianach
kościoła pw. św. Mikołaja BW w Mierzynie
- 191 _____ **Maria Baranowska**
Wybrane rody chłopskie parafii Mierzyn i Rozprza w świetle ksiąg
metrykalnych i innych źródeł
- 205 _____ **Sebastian Latocha**
Przystanek Rozprza na Drodze Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej.
Przyczynek do mikrohistorii małej stacji kolejowej
- 219 _____ **Afiliacje**

Rozprza – badania Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi w latach 1963–1966

Rozprza – archaeological research of the Archaeological and Ethnographical Museum in Łódź (1963–1966)

Abstract: The Archaeological and Ethnographical Museum in Łódź under the direction of Aldona Chmielewska, an employee of the Department of the Middle Ages and Modern Periods, conducted excavations at the early medieval stronghold in Rozprza, Łódź voivodeship, and the surrounding area in the years 1963–1966. The main effort was directed at the identification of the defensive structures (state 1). As a result of the excavations, Aldona Chmielewska concluded that the stronghold functioned within a broad chronological framework between the 6th and 9th centuries. The archaeological material recovered during the excavations represents almost all categories of artefacts, ranging from pottery to militaria, objects of everyday use, as well as earthenware or iron finds. In 2013, as a result of the implementation of the scheme of non-invasive research of settlements in Central Poland within the framework of the “Protection of archaeological relics” programme coordinated by the National Heritage Institute, led by Jerzy Sikora, Piotr Kittel, and Piotr Wroniecki, the settlement site in Rozprza was re-investigated.

Keywords: Rozprza, stronghold, archaeological research, history of archaeology, Archaeological and Ethnographical Museum in Łódź

„Archeologia zajmuje wśród nauk historycznych miejsce szczególne, gdyż w żadnej innej dyscyplinie nie następuje w takim stopniu nieprzewidywalny przyrost źródeł, co zmusza nas nierzadko do rewizji dawniejszych poglądów”¹. Te słowa Krzysztofa Wachowskiego można odnieść bezpośrednio do badań archeologicznych prowadzonych na obiekcie obronnym w Rozprze.

Pierścieniowate grodzisko znajdujące się w tej miejscowości położone jest na wydmywym wyniesieniu wśród bagnistych łąk, w dnie doliny Łuciąży. W otoczeniu

1 Wachowski 1994, 129.

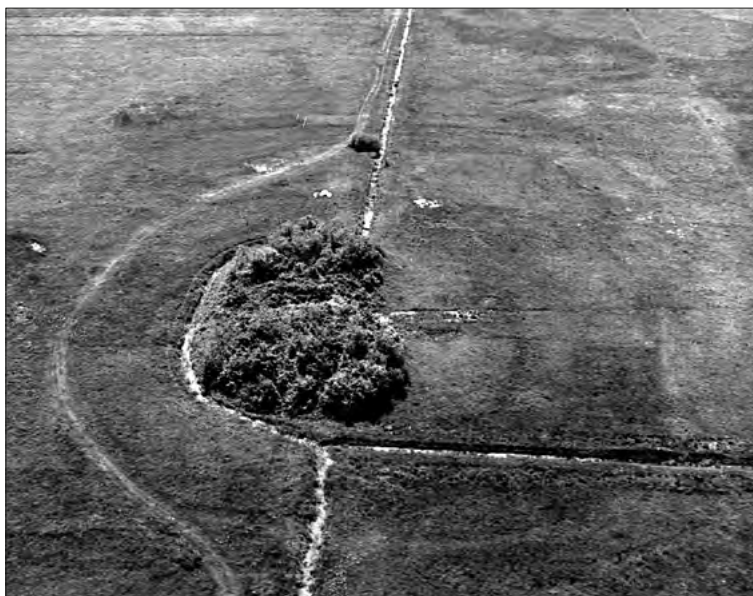
obiekty widoczne są nieliczne, piaszczyste kępy, na których w średniowieczu funkcjonowały osady przygodowe². Obecnie grodzisko rysuje się w terenie w kształcie połowy stożka o zakłęśniętym środku. W latach czterdziestych XX w. zachodnia część stanowiska w znacznym stopniu została zniszczona przez orkę, część wschodnia natomiast w całości porośnięta jest drzewami (Ryc. 1).

Gród w Rozprzy należy do grupy najstarszych polskich tego rodzaju obiektów obronnych znanych z dokumentów pisanych. Najważniejsze z tych źródeł to tzw. *Falsyfikat mogileński* z 1065 r., który wymienia Rozprzę obok innych grodów płacących daniny składające się na uposażenie opactwa benedyktynów w Mogilnie oraz *Bulla gnieźnieńska* z 1136 r., w której w opisie uposażenia arcybiskupstwa odnotowano dochody z grodu w Rozprzy. Osadnictwo w tym rejonie charakteryzuje się długotrwałą tradycją, występują tu stanowiska archeologiczne datowane od okresu mezolitu poprzez wszystkie następne epoki i okresy, aż do pełnego średniowiecza i do czasów nowożytnych włącznie.

Pierwsze badania powierzchniowe na obiekcie przeprowadził na początku XX w. Marian Wawrzeniecki, a kolejno udział w pracach archeologicznych brali: Roman Jakimowicz, Michał Drewko, Jerzy Antoniewicz i Janina Kamińska. Natomiast Mirosław Szukała i Justyn Skowron przeprowadzili badania w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. W latach 1963–1966 prace wykopaliskowe na grodzisku wczesnośredniowiecznym i przyległym terenie w Rozprzy zorganizowało Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi. Kierowała nimi dr Aldona Chmielowska, pracownik Działu Okresu Średniowiecza i Nowożytności (Ryc. 2). Z propozycją podjęcia tych badań wystąpiło wówczas Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Piotrkowie Trybunalskim, w związku z przypadającą w 1965 r. dziewięćsetną rocznicą powstania Rozprzy. Do rozpoznania archeologicznego wytypowano obszar, na którym wydzielono stanowiska 1–4. Numerem 1 oznaczono grodzisko. Numerem 2 określono cztery niewielkie wyniesienia w bliskim sąsiedztwie grodu, które A. Chmielowska scharakteryzowała jako „kępy”³. Trzy z nich, o numerach 1, 3 i 4, zlokalizowane są na wschód i południowy wschód od grodziska, natomiast kępa o numerze 2 znajduje się po jego stronie zachodniej. W ramach stanowiska 3, zlokalizowanego około 0,4 km na zachód od grodziska, założono dwa niewielkie sondáže. To teren dzisiejszego tartaku. Ostatnie z wytypowanych stanowisk, o numerze 4, objęło obszar współczesnej Rozprzy. Na rynku miasteczka wytyczono trzy wykopy: dwa z nich w jego północnej części, a trzeci w południowej (Ryc. 3).

² Chmielowska 1982, 164–168.

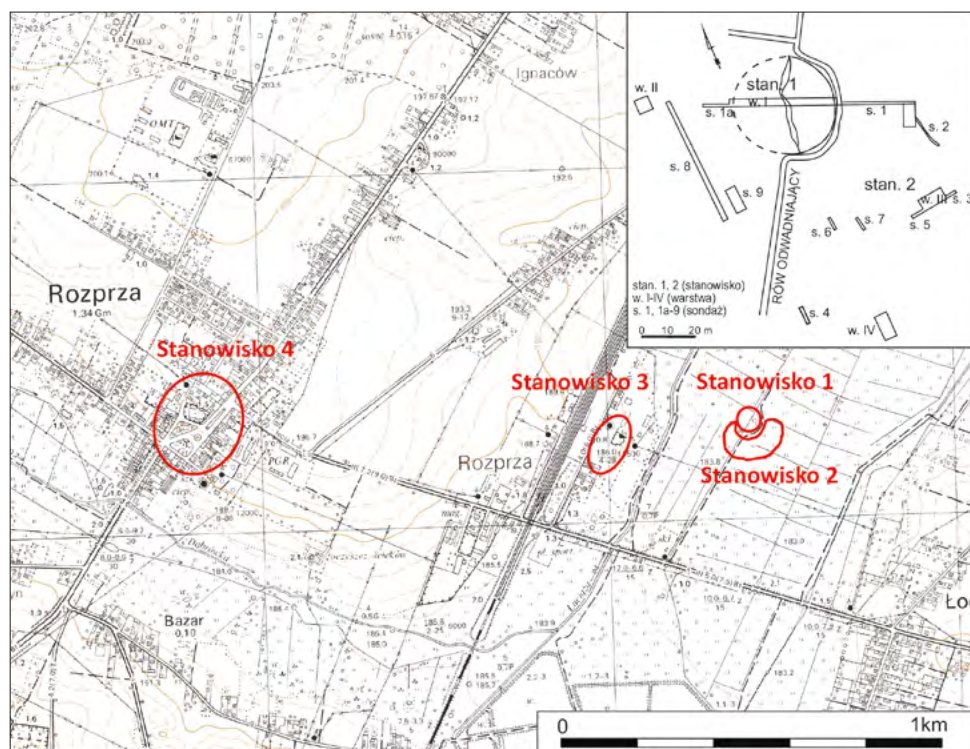
³ Chmielowska 1966, 256–258.

Ryc. 1. Zdjęcie lotnicze grodziska wykonane 7.10.1988 r. Fot. W. Stępień.

Ryc. 2. Dr Aldona Chmielowska – kierownik badań archeologicznych w latach 1963–1966. Źródło: Archiwum Archeologiczne MAiE w Łodzi.

Ryc. 3. Rozprza, woj. łódzkie. Plan sytuacyjny z usytuowaniem stanowisk 1–4 i rozmieszczeniem wykopów w obrębie stanowisk 1, 2. Rys. I. Nowak, W. Stasiak na podstawie A. Chmielowska 1982.

Największy wysiłek włożono w rozpoznanie pozostałości grodu (stan. 1) i przyległych kęp (stan. 2), gdzie założono łącznie cztery wykopy badawcze i dziewięć niewielkich sondży. W wyniku przeprowadzonych prac wykopaliskowych dr Chmielowska uznała, że gród powstał w szerokich ramach chronologicznych, tj. między VI a IX w. Rekonstruowała go jako założenie obronne o średnicy około 25 m, szerokości wału od 2,5 m do 3 m i średnicy majdanu 18–20 m. W IX w. gród miał być odbudowany po wcześniejszym zniszczeniu. W miejscu spalonych umocnień wzniesiono drewniano-ziemny wał, który od strony zewnętrznej wzmocniono dodatkowo dwoma ukośnie ułożonymi stosami belek rozmieszczonymi wzdłuż wału. Datowanie tej fazy A. Chmielowska oparła o znaleziony na wewnętrznym stoku wału czekan żelazny w typie wielkomorawskiej *bradaticy*. Faza trzecia użytkowania grodu, powiązana z panowaniem piastowskim, oznaczała całkowitą przebudowę obiektu. Czas jej trwania datowany jest od końca X w. do połowy XIII w. W tym czasie odbudowano, po kolejnym pożarze, zniszczone umocnienia obronne grodu, m.in. umieszczono na szczycie wału drewniane skrzynie wypełnione kamieniami, a także zbudowano zewnętrzny wał

Ryc. 4. Rozprza, woj. łódzkie. Widok na zniszczone konstrukcje wału okalającego grodzisko od strony zachodniej (wykop I). Źródło: Archiwum Archeologiczne MAiE w Łodzi.

Ryc. 5. Rozprza, woj. łódzkie. Prace związane z eksploracją wału obronnego. Źródło: Archiwum Archeologiczne MAiE w Łodzi.

zaporowy o szerokości 8 m. Całość została dodatkowo otoczona fosą o szerokości 12 m. W czwartej fazie funkcjonowania grodu, która odpowiada okresowi od połowy XIII w. do drugiej połowy XIV w., nastąpiła dalsza rozbudowa jego umocnień, a wewnętrzna część grodziska została znacznie podwyższona (Ryc. 4, 5).

Badaniom archeologicznym przeprowadzonym w Rozprzy nadano charakter multidyscyplinarny. Przygotowano istotne dla rekonstrukcji całościowego obrazu grodu ekspertyzy specjalistyczne z zakresu geologii, geomorfologii, archeozoologii, a także podjęto próbę rekonstrukcji środowiska roślinnego w okresie funkcjonowania grodu⁴.

Materiał zabytkowy pozyskany w trakcie badań wykopaliskowych reprezentuje niemal wszystkie kategorie zabytków, począwszy od ceramiki naczyniowej, poprzez militaria, przedmioty codziennego użytku, wyroby gliniane czy żelazne (Ryc. 6–8).

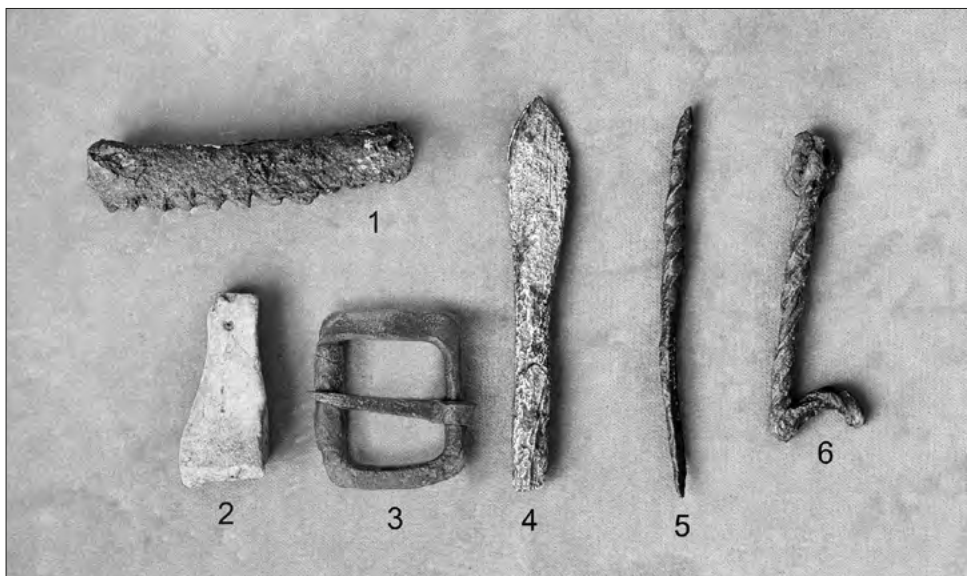
⁴ Czyżewska 1982; Goździk 1982; Urbanowicz 1982.

Ryc. 6. Rozprza, woj. łódzkie. Militaria odkryte w trakcie badań archeologicznych: 1 – żelaziec topora; 2 – grot oszczepu; 3 – grot włóczni; 4 – groty bełtów. Fot. A. Jaszczak.

Ryc. 7. Rozprza, woj. łódzkie. Elementy oporządzenia jeździeckiego: 1 – strzemień; 2 – podkova; 3 – ostrogi. Fot. A. Jaszczak.

Ryc. 8. Rozprza, woj. łódzkie. 1 – zgrzebło; 2 – ośelka kamienna; 3 – sprzączka; 4 – świder; 5 – fragment uchwytu wiadra (?); 6 – fragment klucza. Fot. A. Jaszczak.

Ryc. 9. Rozprza, woj. łódzkie. Naczynia gliniane. Fot. A. Jaszczak.

Przedmioty żelazne odkryte w obrębie grodu są świadectwem zajęć wykonywanych przez mieszkańców, związanych m.in. z obróbką drewna, metali i z rolnictwem. Największą grupę pozyskanych zabytków stanowi ceramika naczyniowa. Ogółem na przebadanej powierzchni grodziska i osad podgrodowych odkryto 12 292 jej fragmenty, z których udało się wykleić jedynie trzy całe naczynia i kilka większych ich części (Ryc. 9). Ponad połowa ułamków ceramiki wystąpiła w warstwach wału i majdanu grodziska. Pozostałe fragmenty znajdowały się w poszczególnych wykopach i sondażach.

Znacznie skromniej prezentują się efekty badań prowadzonych na stan. 3 (obecny teren tartaku), gdzie odkryto kilkanaście fragmentów średniowiecznej ceramiki. Z kolei na stan. 4, zlokalizowanym w centrum miasta, w nawarstwieniach o miąższości 1 m zarejestrowano ułamki średniowiecznej i nowożytniej ceramiki, cegieł średniowiecznych oraz bruk kamienny. Warto też wspomnieć, iż w 1972 r., w trakcie prac ziemnych związanych z budową wodociągu, między ówczesnym Bankiem Spółdzielczym a Ośrodkiem Zdrowia natrafiono na dębowe konstrukcje średniowiecznego systemu wodociągowego⁵.

Archeolodzy na teren grodziska w Rozprzy powrócili w 2013 r. z programem nieinwazyjnych badań grodzisk Polski Centralnej, realizowanym w ramach priorytetu „Ochrona zabytków archeologicznych” koordynowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Pracami terenowymi kierowali wówczas dr Jerzy Sikora, dr Piotr Kittel i mgr Piotr Wroniecki⁶. Plan działania objął kompleksowe rozpoznanie otoczenia grodziska za pomocą prospekcji magnetycznej i elektrooporowej oraz analiz geochemicznych i geomorfologicznych, zakładał także wykonanie pomiarów geodezyjnych, fotografii lotniczych, a przede wszystkim przeprowadzenie ponownych archeologicznych badań powierzchniowych. Wyniki tych prac okazały się na tyle interesujące, że w latach 2014–2016 rozpoczęto badania interdyscyplinarne. Ich efektem było uzupełnienie informacji o grodzisku i jego otoczeniu, z uwzględnieniem rezultatu prac nieinwazyjnych z 2013 r., oraz reinterpretacja wyników prac archeologicznych przeprowadzonych przez A. Chmielowską w latach sześćdziesiątych XX w.⁷

W tym miejscu autorzy pragną odnieść się do cytatu, który rozpoczyna artykuł i podkreślić, że „rewizja dawniejszych poglądów” prezentowanych przez A. Chmielowską nastąpiła po ponownym przeprowadzeniu badań w latach 2013–2016. Okres kilkudziesięciu lat, jaki upłynął od ostatnich prac archeologicznych, pozwolił także na wykorzystanie w tym celu nowoczesnych metod i technik badawczych, nieznanych wówczas autorce badań.

⁵ Chmielowska 1982, 169.

⁶ Sikora *et al.* 2017, 159–192; Sikora *et al.* 2018, 243–269.

⁷ Sikora *et al.* 2017, 159–192; Sikora *et al.* 2018, 244–245.

Należy również wspomnieć, że pamięć o grodzisku, jak i samych badaniach wykopaliskowych, które przeprowadzono w tym miejscu, do dnia dzisiejszego jest wciąż żywa, o czym świadczy *Baśń o rozprzańskim trzewiczku* napisana przez nauczycielkę miejscowej szkoły podstawowej, panią Marię Wiśniewską w roku 1965 z okazji dziewięćsetlecia istnienia Rozprzy. Jest to opowieść, która powstała na podstawie informacji pozyskanych w trakcie trwania prac archeologicznych w latach 1963–1966⁸. Przedstawienie będące adaptacją tej baśni przez kolejne dziesięciolecia było prezentowane przez nauczycieli i uczniów Szkoły Podstawowej, a następnie Gimnazjum im. Jana Pawła II w Rozprzy (Ryc. 10).

Ryc. 10. Rozprza, woj. łódzkie. Rekonstrukcja skórzanego trzewika. Źródło: Archiwum Archeologiczne MAiE w Łodzi.

Bibliografia

- Chmielowska A. 1966. *Z badań nad wczesnośredniowiecznym kompleksem osadniczym w Rozprzy, pow. Piotrków Trybunalski*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 13, 249–266.
- Chmielowska A. 1982. *Rozprza we wczesnym i późnym średniowieczu*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 29, 159–206.
- Czyżewska K. 1982. *Środowisko roślinne osadnictwa średniowiecznego okolic Rozprzy*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 29, 153–158.

8 Miazek 2015, 63.

- Goździk J. 1982. *Środowisko przyrodnicze osadnictwa średniowiecznego okolic Rozprzy*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 29, 129–151.
- Miazek I. 2015. *Nad Strawą i Pilicą. Legendy regionu piotrkowskiego*. Piotrków Trybunalski.
- Sikora J., Kittel P., Wroniecki P. 2017. *Rozprza*. W: A. Andrzejewski, J. Sikora (red.), *Grodziska wczesnośredniowieczne Polski Centralnej. Archeologiczne badania nieinwazyjne z lat 2013–2016*. Łódź, 159–192.
- Sikora J., Kittel P., Wroniecki P. 2018. *W poszukiwaniu milenijnego mirażu. Nowe badania grodziska w Rozprzy (pow. piotrkowski, woj. łódzkie)*. „Światowit” 11–12, fasc. B (2013–2014), 243–269.
- Urbanowicz K. 1982. *Materiały osteologiczne z grodu i osad podgrodowych w Rozprzy, woj. piotrkowskie*. „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna” 29, 207–212.
- Wachowski K. 1994. *Problemy oddziaływań wielkomorawskich w południowej Polsce w świetle nowych badań*. „Przegląd Archeologiczny” 42, 129–135.

Afiliacje

Maria Baranowska

badaczka niezależna

<https://orcid.org/0000-0002-2158-520X>

Piotr Kittel

Wydział Nauk Geograficznych UŁ, Katedra Geologii i Geomorfologii

<https://orcid.org/0000-0001-6987-7968>

Tomasz Kurasiński

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi

<https://orcid.org/0000-0002-8158-1104>

Sebastian Latocha

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ

<https://orcid.org/0000-0003-4226-9131>

Ireneusz Marchelak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Błażej Muzolf

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Iwona Nowak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Alicja Piotrowska

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ

<https://orcid.org/0000-0001-7619-1585>

Magdalena Piotrowska

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi

<https://orcid.org/0000-0002-8774-2052>

Wojciech Siciński

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi
<https://orcid.org/0000-0002-2688-9253>

Jerzy Sikora

Instytut Archeologii UŁ
<https://orcid.org/0000-0003-4494-2983>

Kalina Skóra

Instytut Archeologii i Etnologii PAN, OBDT w Łodzi
<https://orcid.org/0000-0002-3197-6060>

Beata Sobko

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi
<https://orcid.org/0009-0002-1190-493X>

Waldemar Stasiak

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Piotr Strzyż

Instytut Archeologii UŁ
<https://orcid.org/0000-0001-6846-159X>

Alicja Szymczak

Instytut Historii UŁ / Plichtów
<https://orcid.org/0000-0001-7238-3993>

Jan Szymczak

Instytut Historii UŁ / Plichtów
<https://orcid.org/0000-0003-0705-4450>

Monika Troszczyńska-Antosik

Muzeum Sztuki w Łodzi
<https://orcid.org/0009-0006-5980-5622>

Jacek Ziętek

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Tryb.
<https://orcid.org/0000-0002-7112-4436>